

УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВMANAGEMENT ASPECT OF INNOVATION DEVELOPMENT
OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Стаття присвячена узагальненню тенденцій сучасного розвитку агропромислового виробництва й обґрунтуванню елементів та складових інституціонального забезпечення розвитку інновацій сільськогосподарських підприємств. Акцентовано, що інноваційний розвиток є беззаперечним стратегічним вектором розвитку як національної економіки так і її аграрної сфери. Визначено, що реалізація інноваційного розвитку обумовлює запровадження управлінського інструментарію, орієнтованого на поширення агроінновацій, сучасних технологій, цифровізації бізнес-моделей і логістики, що сприятиме зростанню показників продуктивності та ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств. Обґрунтовано, що в короткостроковому періоді інституціональний управлінський вплив має бути спрямованим на трансформацію структури агропромислового виробництва, запровадження заходів для відходу від вузькоспеціалізованої моделі аграрного виробництва та експорту. В довгостроковому періоді управлінський інструментарій має орієнтуватися на інноваційну модернізацію агропромислового виробництва та базуватися на поширенні агроінновацій сільськогосподарськими підприємствами.

Ключові слова: агроінновація, зелена економіка, сільськогосподарські підприємства, інноваційний розвиток, інноваційна модернізація, програмно-цільовий підхід, управління розвитком.

The article is devoted to the generalization of trends in the modern development of agro-industrial production and the substantiation of the elements and components of institutional support for the development of innovations in agricultural enterprises. It is emphasized that innovative development is an indisputable strategic vector for the development of both the national economy and its agrarian sphere. It was determined that the implementation of innovative development requires the introduction of management tools aimed at the spread of agricultural innovations, modern technologies, digitalization of business models and logistics, which will contribute to the growth of productivity and efficiency indicators of agricultural enterprises. It was established that the state, as a key management institution in the implementation of innovative transformations, is able to initiate impulses towards the development of a favorable business environment and the formation of an investment climate; to ensure the protection of intellectual property and the attraction of foreign investments; to form formal norms that regulate the improvement of the quality of agricultural science and education; to initiate mechanisms for stimulating the incomes of employees of agrarian enterprises and the development of rural areas; to modernize the system of communication, transport and logistics, infrastructure development. The implementation of innovative priorities requires the formation of institutional support for the development of innovations in agricultural enterprises, through which managerial impulses can be introduced to initiate the managed innovative modernization of agro-industrial production. Prospects for the implementation of the toolkit of the program-targeted approach for the implementation of the tasks of innovative development of agro-industrial production have been studied. It was established that its application in national realities requires specification of strategic priorities, resource filling and institutional systematicity. It is justified that in the short term, the institutional management influence should be aimed at the transformation of the structure of agro-industrial production, the introduction of measures to move away from the highly specialized model of agricultural production and export. In the long term, the management toolkit should focus on the innovative modernization of agro-industrial production and be based on the spread of agro-innovations by agricultural enterprises.

Key words: agricultural innovation, green economy, agricultural enterprises, innovative development, innovative modernization, program-target approach, development management.

УДК 30.341.1:631.11

DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.10-4>

Гончаренко О.В.

д.е.н., професор,
професор кафедри економіки

Тимошук В.В.

аспірант кафедри економіки,
Дніпровський державний
аграрно-економічний університет

Honcharenko Oksana

Dnipro State Agrarian
and Economic University

Tymoshchuk Vasyly

Dnipro State Agrarian
and Economic University

Постановка проблеми. Імперативність реалізації інновацій та засад Європейського зеленого курсу в світлі перспектив євроінтеграції національної економіки обумовлює трансформаційні зміни структури агропромислового виробництва та агропродовольчої спеціалізації. Подібні модернізаційні зміни детерміновані не тільки актуальністю реалізації засад зеленої економіки та екзогенними глобальними чинниками але й кліматичними і екологічними трендами.

Розв'язання проблем продовольчого забезпечення, вузькоспеціалізованого виробництва, збереження ланцюгів постачання продовольства, оновлення логістики потребує зміни контексту дослідження і оцінки та врахування економічних, соціальних, екологічних факторів. Нові реалії позбавляють умов для успішного функціонування

економік, яким властиве виробництво тільки окремих груп товарів і вузька спеціалізація, адже це формує залежність національної економіки від кон'юнктури глобального ринку при реалізації товарної продукції на світовому ринку й утворює загрози продовольчої безпеки для громадян країни в нестабільних умовах.

Структурна оцінка національної економіки дозволяє констатувати наявність формальних ознак постіндустріальної економічної моделі. Так послуги в діяльності економічних суб'єктів формували у довоєнний період до 40% ВВП, що вказує на подібність структури економіки до розвинутих країн. Разом з тим, ключова експортна галузь національного господарства (агропромислове виробництво) за роки позитивної динаміки не пройшла етап інноваційного оновлення і не отримала

прогресивних структурних змін, диверсифікацію експорту, не відбулось в галузі й зниження енергоємності виробництва та зростання продуктивності.

Відтворювальна структура, властива національній економіці та сформоване інституціональне середовище й форми управління економічними процесами виявилися не здатними забезпечити адаптивність та модернізаційні зміни формальних норм та сприятливу економічну взаємодію суб'єктів ринку, суспільства й держави. Існуюча подвійна інституціональна структура виявилася несприятливою до інновацій, що не сприяє трансформації цільових орієнтирів інноваційного розвитку та зеленої економіки до стратегічного рівня управління і в практику господарювання через збереження опортуністичних схем економічних взаємодій, управління виробництвом і ресурсами [3;4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження траєкторій економічного розвитку з урахуванням глобальної трансформації, перспективності реалізації потенціалу ендогенного зростання й базисних умов зеленого курсу потребує системної спрямованості наукових досліджень і відповідного методологічного базису. В наукових дослідженнях відтворювальних процесів економічних моделей дискутуються ключові фактори економічної динаміки, їх взаємозв'язки із соціальними й екологічними явищами, закономірності відтворення в постіндустріальних реаліях та специфічні умови їх реалізації. Постіндустріальний вектор розвитку актуалізував пошук управлінського інструментарію для забезпечення адаптивності сучасних економічних моделей до глобальних викликів та сприяв активізації досліджень рушійних факторів інноваційної трансформації, чинників сталого розвитку, трансформації економічних систем, що знайшло своє втілення в наукових дослідженнях А. Гриценка, А. Гейця, Н. Гражевської, Л. Федулової, А. Чухна [1; 4; 6–7] та інших. Проблематика інноваційної модернізації, перспективи структурної трансформації агропромислового виробництва з урахуванням концептуальних засад зеленої економіки досліджена в роботах Л. Молдаван, К. Прокопенка, П. Саблука, Л. Федулова, О. Шпикуляка, О. Ульянченка, О. Шубравської [2; 6; 8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Управлінський інструментарій впливу на економічну динаміку досліджувався в наукових працях вітчизняних та закордонних вчених із застосуванням різноманітних методологічних прийомів. Напрацювання сучасних науковців з проблем регулювання економічної динаміки, використання інструментарію інституціонального впливу для започаткування керованої модернізації, відповідності глобальним трендам і стратегічним пріоритетам, перспективам реалізації засад зеленого курсу характеризуються не тільки

методологічним різноманіттям але й обґрунтуванням інституціонального інструментарію, регулювання й проектування модернізаційних змін [1; 3]. Разом з тим, значний загальний теоретичний напрацювань при широкому методологічному інструментарії досліджень, які присвячені модернізаційним трансформаціям економічних систем та інституціональному регулюванню економічної динаміки, залишили дискусійними окремі питання, що стосуються інструментарію управлінського впливу на розвиток агроінновацій, активізації інноваційної діяльності суб'єктів агросфери, адаптаційних спроможностей агропромислового виробництва в новим глобальних умовах, – що актуалізує важливість досліджень й обумовлює перспективність наукового пошуку зазначеної проблематики.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є узагальнення тенденцій сучасного розвитку агропромислового виробництва й обґрунтування елементів та складових інституціонального забезпечення розвитку інновацій сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інноваційний розвиток є беззаперечним стратегічним вектором розвитку як національної економіки так і її аграрної сфери. Повоєнний розвиток агропромислового виробництва має виходити з поєднання та реалізації завдань відновлення та повномасштабної модернізації виробничих процесів за умов збереження й відтворення родючості земель, покращення якості продукції, розширення експортного потенціалу й різноманіття аграрної продукції. Подібні трансформаційні зміни у повоєнному розвитку можуть бути реалізованими тільки за умов запровадження агроінновацій, сучасних технологій, цифровізації бізнес-моделей і логістики, що сприятиме зростанню показників продуктивності та ефективності агропромислового виробництва, скороченню витрат та формуванню умов для поглибленої переробки аграрної продукції.

Для реалізації зазначених імперативів інституціональне регулювання як елемент управління процесом розвитку інновацій в аграрній сфері має виходити із ряду комплексних завдань.

По-перше, формувати механізми для сприятливого інвестиційного клімату та залучення інвестиційних коштів до переробних підприємств та створення локальних переробних структур з невеликою потужністю, що може стати доступним і привабливим для середніх і малих аграрних підприємств. За нашим переконанням, запровадження організаційних інновацій в аграрній сфері здатне розпочати процес її структурної модернізації.

По-друге, формалізувати умови включення вітчизняних сільськогосподарських підприємств до глобальних ланцюгів створення вартості, що можуть об'єднувати локалізовані у різних регіонах та країнах стадії процесів перетворення сировини

на кінцеву продукцію. Подібні інституціональні впливи мають орієнтувати вітчизняних сільськогосподарських виробників, у тому числі малий і середній агробізнес, на поглиблену переробку аграрної продукції. У довгостроковому аспекті такі заходи можуть забезпечити оптимізацію структури агропромислового виробництва і збільшити частку високотехнологічних аграрних виробництв й зростання сільської зайнятості.

По-третє, оптимізувати структурні трансформації в агросфері за допомогою обґрунтування і прийняття заходів для представлення продукції на ринках, які створюють можливості для збільшення доданої вартості. Важливим інституціональним регулюючим підходом для зростання доданої вартості у короткому періоді видається реструктуризація інструментів державної підтримки аграрної сфери, зокрема, підтримка з боку держави структур, які опікуються НДДКР та аграрними інноваціями, здійснюють інспекційні послуги, технічний сервіс й обслуговування інфраструктури, реалізують маркетинг та просувають агропродукцію, зберігають її.

По-четверте, сформувати механізми фінансової підтримки та стимулювання розвитку аграрної фундаментальної науки і НДДКР для організації безперервного інноваційного процесу. В даному напрямі імперативним вбачається запровадження стимулів поширення продуктивних інновацій та започаткування відновлення й модернізації на сучасних організаційних засадах системи наукових розробок, дослідних структур та дослідницького середовища.

По-п'яте, в світлі поширення інтеграційних процесів, важливим пріоритетом стане спрямування управлінського впливу на підтримку та формування організаційної основи для вертикального й горизонтального об'єднання товаровиробників, що дозволить примножити економічну перевагу учасників глобального процесу створення вартості (формування прямих торговельних взаємовідносин, асоціацій виробників, кооперативів, співпраця для скасування бар'єрів у переміщенні вироблених продуктів та інформації).

Глобальні виробничо-збутові ланцюги створення вартості утворюють до 50% світової торгівлі, що здатне надати переваги країнам, яким властива трансформаційна економіка, адже залучення аграріїв до глобальних процесів підвищуватиме їх продуктивність та ефективність і сприятиме переорієнтації з експортного продажу сировини до реалізації обробленої продукції. Участь в агропродовольчих глобальних процесах й ланцюгах сприятиме структурним перетворенням вітчизняної економіки та переходу від домінуючої аграрної спрямованості з переважанням експорту сировини до поширення послуг, які властиві постіндустріальній економіці.

Держава як ключовий управлінський інститут в реалізації модернізаційних перетворень здатна

започаткувати імпульси до розвитку сприятливого бізнес-середовища й формування інвестиційного клімату; забезпечити захист інтелектуальної власності та залучення іноземних інвестицій; сформувати формальні норми, що регламентують підвищення якості аграрної науки та освіти; започаткувати механізми стимулювання доходів працівників аграрних підприємств й розвитку сільських територій; прийняти заходи для спрощення й прозорості наявних митних обмежень і процедур; модернізувати систему комунікації, транспорту й логістики, розвиток інфраструктури.

Реалізація зазначених завдань потребує формування інституціонального забезпечення розвитку інновацій сільськогосподарських підприємств, через яке можуть запроваджуватися управлінські імпульси із започаткування керованої інноваційної модернізації агропромислового виробництва.

Інституціональне регулювання структурних змін аграрного виробництва почало розроблятися і частково втілюватися ще з початку 2000-х рр. Так у Концепції збалансованого розвитку агро-екологічних систем в Україні на період до 2025 р., були визначені основи формування екологічно збалансованої структури сільськогосподарських угідь й пропонувалося збалансоване співвідношення компонентів агроєкосистеми із забезпеченням екологічної безпеки й рівноваги територій на засадах науково-обґрунтованої трансформації структури земель, збільшення сіножатей, пасовищ, зменшення орних земель [2, с. 142–143]. У Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 р. (започаткована ще з 2007 року) акцентувалося на важливості вирішення проблеми забезпечення охорони сільськогосподарських угідь, заходах з підвищення родючості сільськогосподарських земель та екологічної безпеки. Для реалізації заходів планувалося оптимізація структур посівних площ та сівозмін; проведення заходів із запобігання ерозії і відтворення родючості, покращення балансу гумусу; формування екомережі. Задекларовані заходи не були втілені у дієві механізми реалізації і не мали успіху [2, с. 143–144]. Подібне спрямування отримав також і програмний документ, який визначався як *Цілі сталого розвитку України до 2030 р.*, де також вказувалося на важливості формування стійкої системи виробництва, збереження екологічної системи і покращення якості земель та ґрунтів.

Відтак, реалізація завдань інноваційної модернізації агропромислового виробництва на основі розвитку інновацій сільськогосподарських підприємств потребує інституціоналізації управлінських впливів для оптимізації сівозмін, підвищення родючості, забезпечення продовольством, підтримки малого та середнього агробізнесу, розвитку переробних виробництв та технологічного оновлення сільськогосподарського виробництва (рис. 1).

Напрями й інструменти інституціонального регулювання розвитку інновацій сільськогосподарських підприємств	
напрямок	інструмент
<ul style="list-style-type: none"> - формування сприятливого інвестиційного клімату для розвитку переробних аграрних підприємств; - включення сільськогосподарських підприємств до глобальних ланцюгів створення вартості, переробки та поглибленої переробки; - сприяння виходу аграріїв на нові та глобальні ринки; - стимулювання поширення організаційних інновацій, відновлення аграрної науки й фінансування НДДКР для безперервного інноваційного процесу; - формування організаційної основи вертикальної і горизонтальної оінтеграції агровиробників; - оптимізація державної підтримки розвитку агропромислового виробництва 	<ul style="list-style-type: none"> - монетарні стимули технологічного оновлення основних засобів аграрних підприємств; - інвестиційне забезпечення аграрних інновацій; - податкові стимули залучення бізнесу до ресурсозбереження, переробки й біобезпечності аграрного виробництва; - інфраструктурна й комунікаційна підтримка інноваційного процесу в агропромисловому виробництві; - фіскальні й монетарні стимули розвитку фундаментальної науки, активізації науково-прикладних досліджень в агросфері

Рис. 1. Напрями та інструменти інституціонального регулювання розвитку інновацій сільськогосподарських підприємств

Джерело: розробка авторів

Опрацьованим інструментом управлінського впливу в світовій практиці став програмно-цільовий підхід. Його застосування в національних реаліях потребує конкретизації стратегічних пріоритетів, ресурсного наповнення й інституціональної системності. Так програмно-цільове поєднання інструментів інституціонального впливу, що реалізують різноспрямовані у часі завдання, має включати:

1. Монетарні стимули до технологічного оновлення засобів виробництва сільськогосподарських підприємств (будівель, споруд, машин і обладнання, транспортних засобів, тварин, багаторічних насаджень тощо), зокрема, для швидкоокупних сільськогосподарських виробництв (зернові, олійне виробництво, птахівництво). Інструментами впливу тут можуть бути пільгові кредити, відшкодування відсотків, грантове фінансування. Важливим напрямом видається й забезпечення фінансових можливостей для тих сільськогосподарських підприємств, які активно впроваджують у виробничий процес інноваційні розробки із залученням пільгових кредитів інноваційних проєктів, спільного з державою фінансування або компенсаційного бюджетного фінансового забезпечення.

2. Інвестиційне забезпечення агроінновацій за умов сприятливого економічного середовища

і припливу інвестиційних ресурсів у повоєнний період. Ефективне використання іноземних та внутрішніх інвестицій у визначених для агропромислового виробництва пріоритетних напрямках потребує обмеження негативних наслідків від входження великого капіталу до агросфери, а також унеможливлення посилення монопольного впливу тих аграрних підприємств, які модернізуються за прийнятих процедур відбору, моніторингу їх відповідності принципам відповідальних інвестицій.

3. Податкове стимулювання агробізнесу до модернізаційних проєктів ресурсозбереження в землеробстві, розвитку переробних виробництв й біобезпечних технологій.

4. Стимулювання інноваційного розвитку малих аграрних формувань, фермерства за допомогою підтримки інтеграції й кооперації, інформаційно-комунікаційного забезпечення інноваційного процесу в сільськогосподарському виробництві. Фінансова підтримка державою малих виробництв та сприяння зайнятості і самозайнятості в сільських громадах.

5. Розвиток інфраструктури для підтримки інноваційного процесу й збуту сільськогосподарської продукції на засадах цифровізації, формування

мережі оптової торгівлі із залученням прозорих механізмів ціноутворення, розбудова й створення нових складських та спеціалізованих транспортних господарств й комунікаційної підтримки операторів продовольчого ринку;

6. Визначення пріоритетів наукоємного виробництва, підтримка фундаментальної аграрної науки, активізація прикладних досліджень, підтримка розвитку або відновлення підприємств з селекції, ветеринарних розробок, ресурсозбереження, сільськогосподарського машинобудування, виробництв з розробки й постачання робототехніки для сільського господарства.

7. Підвищення якості аграрної освіти за допомогою удосконалення освітніх програм підготовки, введення показників та індикаторів якості й підсилення уваги та створення умов до практичної підготовки фахівців-аграріїв.

Висновки. Негативним проявом сформованої структури агропромислового виробництва та стану відтворення галузі стала фактична відсутність її інноваційного розвитку. Низька інноваційна активність аграрних підприємств поглиблюється відсутністю ресурсів й платоспроможного попиту на інновації при зростаючій вартості їх розробки та впровадження; екстенсивним спрямуванням виробничого процесу при його базуванні на третьому й четвертому технологічному укладі; низьким технологічним забезпеченням й рівнем виробництва при значних логістичних витратах; низьким фінансовим потенціалом дрібних та середніх форм аграрного виробництва.

Збалансування та повоєнне відновлення агропромислового виробництва потребує запровадження стимулів структурної модернізації галузі, розвитку малих форм ведення сільського господарства, інтеграційних й кооперативних об'єднань та процесів, пошуку й використання наявних конкурентних переваг. В короткостроковому періоді інституціональний управлінський вплив має стосуватися трансформації структури агропромислового виробництва, запровадження заходів для відходу від вузькоспеціалізованої моделі виробництва та експорту. В довгостроковому періоді управлінський вектор має орієнтуватися на інноваційну модернізацію агропромислового виробництва та базуватися на поширенні інновацій сільськогосподарськими підприємствами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Відтворювальна динаміка економічних систем: інститути та діяльність : монографія / за ред. чл.-кор. Гриценка А.А.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Київ, 2018. 524 с.
2. Виклики та наслідки агропродовольчої спеціалізації України у світовій економіці : колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук Шубравської О.В. ;

НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Київ, 2023. 254 с.

3. Гончаренко О.В., Бокоч О.В., Ненахова М.І., Владіміров І.А. Інноваційні тренди розвитку суб'єктів агропромислового виробництва. *Економіка харчової промисловості*. 2023. Т. 15. Вип. 2. С. 55–61.

4. Гражевська Н.І. Економічні системи епохи глобальних змін. Київ, Знання, 2008. 431 с.

5. Саблук П.Т. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: монографія / П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуняк, Л.І. Курило. Київ: ННЦ ІАЕ, 2010. 706 с.

6. Федуллова Л.І. Інноваційний розвиток економіки України: проблеми та перспективи. *Економічний вісник університету*. 2020. № 44. С. 42–49.

7. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. Київ : ЛОГОС, 2003. 617 с.

8. Шубравська О.В., Прокопенко К.О. Забезпечення продовольчої безпеки України: повоєнний контекст. *Економіка України*. 2022. № 7. С. 21–42.

REFERENCES:

1. Hrytsenko, A.A. (Ed.). (2018) Vidtvoriuvalna dynamika ekonomichnykh system: instytuty ta diialnist: monohrafiia [Reproductive dynamics of economic systems: institutions and activity: monograph]. Kyiv: Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy. (in Ukrainian)
2. Shubravskaya, O.V. (Ed.). (2023) Vykylyky ta naslidky ahroprodovolchoi spetsializatsii Ukrainy u svitovii ekonomitsi: monohrafiia [Challenges and consequences of agro-food specialization of Ukraine in the world economy: monograph]. Kyiv, Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy. (in Ukrainian)
3. Honcharenko, O.V., Bokoch, O.V., Nenakhova, M.I., and Vladimirov, I.A. (2023) Innovatsiini trendy rozvytku subiektiv ahropromyslovoho vyrobnytstva [Innovative trends in the development of agro-industrial production entities]. *Food Industry Economics*, vol. 15, is. 2, pp. 55–61.
4. Hrazhevska, N.I. (2008) Ekonomichni systemy epokhy hlobalnykh zmin [Economic systems of the era of global changes]. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)
5. Sabluk, P.T., Shpykuliak, O.H., and Kurylo, L.I. (2010) Innovatsiina diialnist v ahrahnii sferi: instytutsionalnyi aspekt: monohrafiia [Innovative activity in the agricultural sphere: institutional aspect: monograph]. Kyiv: NNTs IAE. (in Ukrainian)
6. Fedulova, L.I. (2020) Innovatsiinyi rozvytok ekonomiky Ukrainy: problemy ta perspektyvy [Innovative development of the economy of Ukraine: problems and prospects]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu*, vol. 44, pp. 42–49.
7. Chukhno, A.A. (2003) Postindustrialna ekonomika: teoriia, praktyka ta yikh znachennia dlia Ukrainy [Post-industrial economy: theory, practice and their significance for Ukraine]. Kyiv: LOHOS. (in Ukrainian)
8. Shubravskaya, O.V., Prokopenko, K.O. (2022) Zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy: povoiennyi kontekst [Ensuring food security of Ukraine: post-war context]. *Ekonomika Ukrainy*, vol. 7, pp. 21–42.